

Олена Матвієнко

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ТВОРЧОЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються та аналізуються теоретичні підходи до проблеми готовності майбутніх учителів початкової школи до творчої навчально-виховної діяльності. Розглядається термінологічне поняття «готовність».

Ключові слова: *готовність, професійно-педагогічна готовність, готовність до навчально-виховної діяльності, готовність до творчої навчально-виховної діяльності.*

Докорінні зміни у змісті й структурі національної освіти, які зумовлені виконанням державної програми «Освіта» («Україна XXI ст.»), законів України «Про загальну середню освіту», «Про освіту», «Державного стандарту початкової загальної освіти» та іншими законодавчими й нормативними документами, потребують невідкладного розв'язання проблеми впровадження нової концепції професійної підготовки майбутнього вчителя до творчої навчально-виховної діяльності.

Сьогодні заострило питання готовності студентів до праці в школі. Теоретичне підґрунтя цієї проблеми становлять положення: теорії менеджменту (М. Альберт, Дж. Грейсон, О. Делл, М. Мескон, К. Мінцберг, Д. Недлер, Ф. Хедоурі), зокрема педагогічного (В. Бондар, Л. Даниленко, Г. Єльнікова, В. Зверева, Л. Карамушка, В. Маслов, В. Олійник, Є. Павлютенко, В. Пікельна, М. Поташник, С. Сисоєва); теорії й методики післядипломної педагогічної освіти (В. Бондар, Л. Даниленко, С. Крисюк, В. Маслов, В. Олійник, Н. Протасова, В. Пуцов, В. Семиченко, В. Слюсаренко, Т. Сорочан, Т. Сущенко, Л. Хоружа, Л. Худомінський); психолого-педагогічної конкуренції про розвиток професійної компетентності педагогічних працівників (В. Бездухов, Т. Браже, В. Введенський, Р. Гільмеєва, Б. Гершунський, В. Извозчиков, Н. Любанова, А. Маркова, В. Сластьонін, В. Стрельников, Л. Хоружа).

Готовність педагога до професійної діяльності сучасні дослідники вивчають у контексті загальної теорії готовності як видове явище щодо родового «готовність до діяльності», що розуміється як *установка* (Д. Узнадзе), виражений часовий ситуативний *стан* (Г. Рудик), *стан мобілізації* усіх психофізичних систем людини, що забезпечують ефективно виконання певних дій, *мобілізація* сил на подолання перешкод (Ф. Генон та ін.), і як сукупність *здібностей* (Б. Ананьєв, С. Рубінштейн), у тому числі *здібностей* людини ставити мету, обирати способи її досягнення, здійснювати самоконтроль, будувати плани і програми (Ю. Кулюткін, Г. Сухобська), *синтез властивостей* особистості

(В. А. Крутецький, С. Либік), *інтегрована якість* особистості (К. Платонов), складне *особистісне утворення* (Ю. Гільбух, Л. Кондрашова, О. Мороз та ін.).

Загалом у розумінні готовності до діяльності простежуються два підходи: *функціональний*, де її розглядають як стан психологічної функції, що зумовлює якісне виконання певної активності, та *особистісний*, де готовність виступає цілісним особистісним утворенням, що інтегрує сукупність суб'єктивних чинників окремої діяльності й досліджується переважно в контексті професійної підготовки до неї.

Готовність до діяльності як особливий психічний стан особистості характеризується «тверезою вірою у власні сили, оптимальним рівнем збудження» усвідомленої мотивації, прагненням досягти поставленої мети (О. Пуні), «наявністю у суб'єкта образу структури певної дії та постійної спрямованості свідомості на її виконання» (В. Сластьонін), прогнозувальною активністю особистості на стадії її підготовки до діяльності; вибірковою активністю, що налаштовує організм, особистість на майбутню діяльність (М. Дьяченко, Л. Кандилович), стійкістю до зовнішніх і внутрішніх впливів.

Стан розробленості проблеми вказує на те, що поняття «готовність» переважно розглядають як:

- результат спеціальної підготовки, наслідок діяльності;
- передумову до професійної діяльності, що забезпечує її ефективність, виконує регулятивну функцію, є сталою;
- інтегроване особистісне утворення, що забезпечує необхідні внутрішні умови для успішного здійснення діяльності;
- суб'єктивний, активнодієвий стан особистості, що спонукає до діяльності, спрямований на її виконання.

Думка про необхідність спеціального дослідження проблеми готовності майбутнього вчителя до педагогічної діяльності простежується у працях Н. Кузьміної, Г. Костюка, О. Мороза, О. Щербакова. На основі розроблених цими вченими теоретичних положень К. Дурай-Новікова, досліджуючи процес формування готовності майбутнього вчителя до педагогічної діяльності, доходить висновку, що це не природжена якість особистості, а результат спеціальної підготовки у вищій школі.

М. Дьяченко, Л. Кандилович, В. Понамаренко розглядають готовність до педагогічної діяльності як складну динамічну структуру, що має такі компоненти: мотиваційний (відповідальність за виконання діяльності, почуття обов'язку), орієнтаційний (знання й уявлення про особливості та умови діяльності, вимоги до особистості), операційний (володіння засобами та прийомами діяльності), необхідними знаннями, навичками, уміннями, процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення), вольовий (самоконтроль, самообілізація), оцінний (самооцінка своєї підготовленості). Слід зазначити, що таке розуміння готовності набуло найбільшого поширення у педагогічній науці і покладено за основу при дослідженні різних видів діяльності.

Найповніше визначення готовності до педагогічної діяльності, описане через усі компоненти, дає Л. Кадченко, котра розуміє під готовністю складне особистісне утворення, що забезпечує високі результати педагогічної роботи і включає професійно-моральні погляди й переконання, професійну спрямованість психічних процесів, професійні знання, вміння, навички, налаштованість на педагогічну працю, здатність до подолання труднощів, самооцінку результатів цієї праці, потребу в професійному самовдосконаленні.

Порівняльний аналіз структур готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності дає підстави вичленити загальні та специфічні компоненти, які відображають особливості того чи іншого виду діяльності. Спільними для всіх видів готовності є такі компоненти: мотиваційний (ставлення до діяльності, мотиви); змістовий (знання про предмет і способи діяльності); операційний (уміння та навички продуктивної діяльності). Однак, враховуючи специфіку дослідних завдань, учені по-різному підходять до того чи іншого виду діяльності. Найчастіше у структуру готовності вводять додаткові компоненти, що зумовлено специфікою виду професійної діяльності, особливостями підготовки майбутнього вчителя до її здійснення.

Творчу навчально-виховну діяльність можна розглядати як цілісну динамічну систему. Н. Кузьміна вирізняє складники і функціональні компоненти педагогічної діяльності. Ця модель містить п'ять структурних елементів: суб'єкт педагогічного впливу, предмет їх спільної діяльності, цілі, зміст діяльності, засоби педагогічної комунікації. Ці компоненти формують систему, бо жоден із них не може бути замінений іншим або їх сукупністю. Усі вони перебувають у прямій та зворотній взаємозалежності.

У розробленні змісту і структурних компонентів готовності до творчої навчально-виховної діяльності з учнями початкової школи ми виходили з урахування специфіки процесу навчання, побудованого на принципах педагогічної взаємодії, механізму навчання і тих вимог, що їх висувують до особистості вчителя, здатного забезпечити в системі відносин з учнями співпрацю і співтворчість.

Дослідження проблеми підготовки майбутніх учителів до творчої навчально-виховної діяльності вимагає виявлення компонентів готовності до цієї діяльності.

Формування готовності майбутнього вчителя до творчої навчально-виховної діяльності залежить від чіткості уявлень її структурних компонентів, змісту і показників, що дають змогу визначати рівні сформованості цього складного особистісного утворення, виокремлювати змістовий аспект готовності до педагогічної праці. С. Крисюк вважає, що до складу виховних умінь мають входити інформаційні: добір матеріалу для заходу, володіння усним мовленням як засобом передання інформації, мімікою, жестикуляцією. Інші дослідники (Є. Антипов, М. Болдирєв, Е. Іванова, Р. Нью) не виокремлюють ці вміння в спеціальну групу, але включають їх елементи у педагогічну техніку і конструктивні вміння.

О. Дубасенюк зазначає, що успіх виховного процесу залежатиме від того, чи спроможний учитель відмовитися від стереотипів минулих часів, ціннісних девальвацій, чи готовий він перейти від засобів авторитарної підготовки до створення взаємодій співпраці і співдружності зі своїми вихованцями [2, с. 68].

Важливим у формуванні готовності майбутніх учителів до творчої навчально-виховної діяльності є переосмислення на гуманістичних і культурологічних засадах самої сутності процесу виховання, його мети і змісту. В контексті такого підходу переважна більшість науковців (Г. Балл, І. Бех, А. Бойко, О. Дубасенюк, О. Киричук, М. Сметанський, Н. Щуркова, В. Ягупов та ін.) відходять від розуміння навчально-виховного процесу як впливу на особистість. Я. Коломинський, О. Орлов розглядають готовність до творчої навчально-виховної діяльності як особливий стан учителя, що включає позитивне ставлення до педагогічної професії та позитивні мотиви педагогічної діяльності, спрямованість вольових почуттів та інтелектуальних якостей учителя на особу учня, необхідні професійні знання, спрямованість на оптимальне педагогічне спілкування, а також відповідні навички та вміння [5].

Науковці наголошують на інтегративному характері цього особистісного утворення: Л. Савенкова розкриває зміст готовності як *інтегрального* особистісного утворення, що поєднує знання, вміння і навички, особистісні якості, адекватні вимогам, змісту та умовам діяльності [8]; А. Линенко визначає готовність як *інтегровану системою властивостей* і відносин особистісне утворення, що характеризує її вибірковою активністю при підготовці та включенні до діяльності [6]; К. Платонов розглядає готовність як *інтегральну* якість особистості, що зумовлюється, першою чергою, знаннями, вміннями, навичками [7]; К. Дурай-Новакова під готовністю розуміє систему *інтегративних* якостей, властивостей, знань, навичок особистості [3]; В. Сластьонін розглядає її як *сукупність якостей* особистості, що забезпечують успішне виконання певних функцій [9, с. 19]; Г. Балл розуміє готовність як *комплексну* здатність, що має мотиваційну й інструментальну сторони [1].

Як особистісне новоутворення готовність характеризується *цілісністю*, що передбачає поєднання різних сторін особистості в цьому інтегративному утворенні, *стійкістю*, що зумовлює незалежність від перешкод у виявленні готовності, та *розвиненістю*, що є наслідком цілеспрямованих формувальних впливів на її розвиток. Останнє характеризує готовність як педагогічно кероване явище й нерідко веде до розуміння готовності до професійної діяльності як сплаву власне психологічної готовності, що становить сукупність особистісних передумов ефективного виконання професійної діяльності, та підготовленості, що передбачає наявність у майбутнього спеціаліста певного обсягу професійно важливих знань, умінь і навичок, розвинених завдяки цілеспрямованому формувальному впливу на нього.

У науковій психолого-педагогічній літературі розкриваються

проблеми професійної підготовки вчителя, вживаються поняття «готовність до діяльності», «психологічна готовність», «професійна готовність». У психологічному аспекті готовність до діяльності визначають за різними ознаками: як установку, наявність здібностей, інтегровану якість особистості тощо. Зокрема, М. Дьяченко, Л. Кандибович, А. Пуні характеризують готовність як якісний показник саморегуляції особистості на різних рівнях проходження процесів, під впливом певних зовнішніх і внутрішніх умов та усвідомленого чи неусвідомленого сприйняття інформації.

Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури з проблеми виявлення сутності та специфіки готовності майбутніх учителів до творчої навчально-виховної діяльності дав змогу зробити висновок, що при вивченні феномена готовності до діяльності підходи психологів та педагогів мають певні розбіжності: психологи досліджують особливості і характер зв'язків між станом готовності та ефективною діяльністю, тоді як педагоги вивчають умови, засоби і методи, які зумовлюють ставлення і професійний розвиток майбутнього вчителя. А. Линенко [6] вважає, що найпоширенішими критеріями, за допомогою яких визначають готовність педагога до професійної діяльності є: когнітивний, мотиваційний та операційний компоненти, які зумовлені рівнем загальних і спеціальних знань педагога, особистістю, спрямованістю й практичними вміннями. Розбіжність у визначенні поняття «готовність до діяльності» зумовлена тими поняттями, через які воно визначається. Це властивість або якість особистості, психічний стан, структурне, цілісне чи особистісне утворення тощо. Крім того, необхідно зазначити, що розуміння психологічної готовності до професійної діяльності ґрунтується на двох головних підходах:

- функціональному (дослідження готовності до діяльності як певного стану психічних функцій, що зумовлює високий рівень праці);
- особистісному (дослідження особливостей і результату підготовки до певної діяльності). Сформована готовність є фундаментальною умовою ефективності й надійності діяльності вчителя.

Психологічна готовність включає такі компоненти:

- а) мотиваційний – потреба успішно виконувати поставлене завдання, інтерес до діяльності, прагнення домогтися успіху;
- б) пізнавальний – розуміння обов'язків та завдань, оцінка їх значущості, визначення засобів досягнення мети, уявлення ймовірних змін обставин;
- в) емоційний – відповідальність, упевненість в успіху, натхнення;
- г) вольовий – управління собою, мобілізація сил, зосередження на завданні.

Виходячи зі змісту й психологічної складності процесу, ми вирізняємо такі види готовності до творчої навчально-виховної діяльності: загальну методичну готовність та індивідуальну психологічну готовність.

Формування загальної методичної готовності здійснюється під час

навчання у вищому педагогічному навчальному закладі шляхом передання знань з профільного предмета та вмінь, пов'язаних із методикою його викладання, а також вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу. Особистісна психологічна готовність вимагає тривалішого терміну формування. Цей процес триває у період професійної адаптації молодого вчителя і залежить від рівня його загальної психологічної готовності, реальних умов педагогічної діяльності, а також психологічної допомоги з боку досвідчених фахівців. Визначення різних аспектів готовності майбутнього вчителя потребує спеціального аналізу.

Під поняттям «готовність майбутнього вчителя до творчої навчально-виховної діяльності» ми розуміємо сукупність особистісних, психологічних і професійних особливостей майбутнього вчителя, що охоплюють ціннісно-мотиваційну, змістово-процесуальну та дієво-операційну сфери педагогічної діяльності, яка дає йому змогу успішно реалізувати педагогічну взаємодію у навчально-виховному процесі.

Готовність є інтегративним особистісним новоутворенням, що формується на підставі теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостей та життєвого досвіду.

Готовність як особистісне новоутворення є динамічною сутністю. Її змістове наповнення й розуміння зумовлюється такими чинниками: рівнем розвитку науки, освіти; процесами, що відбуваються в соціумі; суспільне замовленням, яке відображає загальний рівень розвитку суспільства.

Структура готовності ґрунтується на принципі єдності свідомості та діяльності особистості, системи професійної діяльності та її основних компонентів.

Готовність як системна якість особистості майбутнього учителя формується у процесі підготовки у ВНЗ. Її доцільно розглядати як цілісну систему, що вибудовується як інтегральне ціле на основі загальнопедагогічної (є складові професійної загальнопедагогічної готовності), особливого (має свою специфіку, зумовлену особливостями й закономірностями процесу формування готовності педагога до певного виду діяльності) та індивідуального (відображає залежність готовності від підготовки, особистісно-професійних характеристик учителя).

Створення високоефективної системи професійної підготовки майбутнього вчителя до творчої навчально-виховної діяльності є однією з центральних проблем у цілісній системі формування та розвитку професійної компетентності вчителя. Її актуальність зумовлена необхідністю розв'язання суперечностей між новими вимогами щодо педагогічної діяльності, стосовно самого вчителя як цілісної особистості, щодо суб'єкта освітнього процесу, здатного до професійно-особистісного самовизначення і саморозвитку в культурі, конструюванні й здійсненні гуманістично-спрямованих педагогічних систем і технологій, та реальним рівнем професійної компетентності вчителя, його готовності розв'язувати завдання сучасної школи.

Отже, підготовка майбутніх учителів до творчої навчально-виховної

діяльності має спрямовуватися на забезпечення умов психолого-професійного зростання майбутніх учителів, якими є:

- систематизація професійно важливих знань про сутність та зміст творчої навчально-виховної діяльності;
- формування необхідних професійних умінь та навичок для забезпечення творчої навчально-виховної діяльності;
- розвиток професійних здібностей;
- зміна, формування, посилення професійних установок особистості майбутнього педагога (цільових, змістових, операційних);
- стимулювання творчості, інноваційної діяльності, мотивація подальшого професійного вдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балл Г. О. Гуманістичні засади педагогічної діяльності / Г. О. Балл // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 2. – С. 3–11.
2. Дубасенюк О. А. Професійне становлення педагога / О. А. Дубасенюк. – Житомир : ЖДШ, 1993. – 106 с.
3. Дурай-Новакова К. М. Факторы профессионального самоопределения будущих учителей (результаты опытно-экспериментальных исследований) / К. М. Дурай-Новакова // Формирование личности учителя в системе высшего педагогического образования : сб. науч. тр. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1981. – С. 34–44.
4. Казанжи І. В. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до позаурочної виховної роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Казанжи І. В. – Миколаїв, 2002. – 230 с.
5. Коломинский Я. Л. Изучение педагогического взаимодействия / Я. Л. Коломинский // Советская педагогика. – 1991. – № 10. – С. 36–42.
6. Лисенко А. Ф. Готовність майбутніх учителів до педагогічної діяльності / А. Ф. Лисенко // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 1. – С. 125–132.
7. Матвієнко О. В. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної взаємодії : [монографія] / О. В. Матвієнко. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 384 с.
8. Платонов К. К. Проблемы способностей / К. К. Платонов. – М. : Наука, 1972. – 310 с.
9. Савенкова Л. О. Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Савенкова Л. О. – К., 1998. – 413 с.
10. Слостенін В. А. Профессионально-педагогическая подготовка современного учителя / В. А. Слостенін, А. И. Мищенко // Советская педагогика. – 1991. – № 10. – С. 79–84.